Ve Lâ Galibe İllallah (Allah'tan Başka Galip Yoktur)

Elhamra Sarayı - Gırnata

Endülüs Emeviler Avrupa'yı Aydınlattı

Yayınlanma Tarihi: 08.06.2026

İspanya Endülüsünde 8. ve 15. yüzyıllar arasında ihtişamlı bir İslam medeniyeti meydana gelmiştir. Bu medeniyet insanlığa çok önemli buluşlar, fikirler ve uygulamalar bırakmıştır. Burada merak edilen, söz konusu yüzyıllarda Avrupa'nın karanlık bir dönemde olmasına rağmen, Endülüsdeki Müslümanlar böyle bir medeniyeti nasıl kurmuşlardır. Bu merakı gidermek için Batılılar Endülüs Müslümanlarının eserlerini incelemişler ve böylece elde ettikleri ilmi bilgilerle Karanlık dönemden çıkabilmişlerdir.

Endülüs Müslümanlarının ihtişamlı bir medeniyet kurmalarının sırrı İslam dinin özünde vardır. İslam dini ilme ve tefekküre çok önem vermektedir. Vahiy yoluyla inen ilk ayetlere bakılırsa bu husus kolaylıkla görülür. Çünkü Kur'an'ın ilk inen ayetleri şunlardır:

“Oku! Yaratan Rabbinin adıyla. O, insanı bir Alak’tan yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki, kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.” (Alak, 96/1-5)

Bu ayet açıkça, insanların okuyarak araştırma yapmalarını ve sonra bunları tefekkür ederek kitap yazmalarını emretmektedir. İşte Endülüs Müslümanları bu ilkeler ışığında başarılı olmuşlardır. Karanlık içindeki Avrupa’ya ve hatta bütün dünyaya 8 asır boyunca ilim ve teknik öğreterek onları aydınlatmışlardır.

Endülüs Emevi Devleti'nin kuruluşuna giden yol 711 yılına dayanır. O yıl, Tarık bin Ziyad komutasındaki İslam orduları, Cebelitarık Boğazı'nı geçerek İber Yarımadası'na ayak bastı. Vizigot Krallığı'nın iç çekişmelerle zayıf düştüğü bir dönemdi bu. Tarık bin Ziyad, Kral Roderic'in ordusunu, Guadalete Savaşı'nda ağır bir yenilgi uğrattı ve böylece İspanyanın fethinin kapıları açıldı.

712 yılında, fethin tamamlanmasına yardımcı olmak için Musa b. Nusayr çoğunluğu Araplardan oluşan 18.000 kişilik bir ordunun başında İspanya'ya geçti ve Sevilla, Carmona, Niebla, Merida'yı zaptettikten sonra Toledo'da Tarık b. Ziyad'la buluştu. İki kumandan daha sonra fetih için İspanya’nın kuzeyine doğru devam ettiler. Bir rivayete göre Pireneler aşılarak Frank topraklarına girildi. Ancak Franklara yenilerek geri döndüler.

Emevi Dönemi ve Valilikler

714 yılında Halife Velid b. Abdülmelik'in emriyle, Musa b. Nusayr'in Endülüs'ün idaresini oğlu Abdülaziz'e bırakıp yanına Tarık'ı da alarak bol miktarda ganimetle birlikte Dımaşk’a dönmesi üzerine Endülüs'te "Valiler Dönemi" başlamıştır.

I. Abdurrahman'ın 756 da Endülüs Emevi Devleti'ni ilan etmesine kadar devam eden bu dönemde yirmi bir vali iş başına geldi. Bunlardan bazıları doğrudan Dımaşk'taki Emevi halifesi veya onun adına Kuzey Afrika valisi tarafından tayin edilirken bazıları da Endülüslü askerler tarafından seçildi. Valiler dönemindeki siyasi faaliyetler arasında fetih hareketini Avrupa içlerine götürme teşebbüsleri önemli bir yer tutar.

İber Yarımadası'nın İslam egemenliğine girmesiyle birlikte, bölge Şam'daki Emevi Halifeliğine bağlı bir vilayet haline geldi. Başkent Córdoba (Kurtuba) olmak üzere, çeşitli valilerce yönetilen Endülüs, bu ilk dönemlerde siyasi istikrarsızlıklarla

boğuştu. Berberiler, Araplar ve yerel Hristiyan halklar arasındaki gerilimler, valiliklerin sık sık değişmesine neden oluyordu. Çünkü, bir bölgeye Şam'dan gönderilen valinin, binlerce kilometre ötedeki farklı etnik grupları bir arada tutması çok zordu. Bu karmaşık yapı, bir yandan idari sorunlara yol açarken, diğer yandan da zengin bir kültürel etkileşim zemini hazırlıyordu. Bu dönem, Endülüs'ün gelecekteki çok kültürlü yapısının tohumlarının atıldığı yıllardı denebilir.

Bu sıralarda, İslam dünyasının doğusunda ise, Emevi Halifeliği siyasi ve sosyal çalkantılarla mücadele ediyordu. Sonunda, 750 yılında patlak veren Abbasi Devrimi, Emevi hanedanlığının sonunu getirdi. Abbasi orduları, Emevileri devirerek iktidarı ele geçirdi ve hanedan üyelerine karşı acımasız bir temizlik harekatı başlattı. Bu korkunç katliamdan kurtulmayı başaran nadir kişilerden biri de, Emevi Halifesi Hişam'ın torunu Abdurrahman idi. İşte bu genç prensin kaçışı, Endülüs'ün kaderini değiştirecek bir yolculuğun başlangıcı oldu.

Abbasilerin zulmünden kurtulan Abdurrahman, ailesini ve sevdiklerini geride bırakarak tek başına bir kaçış serüvenine atıldı. Bu genç prens, sırtında taşıdığı Emevi mirasıyla, çöllerden dağlara, şehirlerden köylere doğru umutsuz bir yolculuğa çıktı. Kuzey Afrika'nın çetin coğrafyasında, bazen bir kabileye sığınarak, bazen de kimliğini gizleyerek hayatta kalmaya çalıştı ve her türlü tehlikeye göğüs gerdi. Yolculuğu boyunca karşılaştığı zorluklar, onu gelecekte kuracağı devlet için karakterini ve liderlik özelliklerini belirledi. Abdurrahman'ın Kuzey Afrika'daki Berberilerle kurduğu bağlar, özellikle annesinin Berberî kökenli olması, ona bu topraklarda bir dayanak noktası sağladı.

755 yılında Abdurrahman, nihayet İber Yarımadası'na, Endülüs'e ayak bastı. Ancak burası, onu kucaklamaya hazır bir yer değildi. Mevcut vali Yusuf el-Fihri, Şam'dan kopmuş, kendine göre bir düzen kurmuştu. Endülüs de kendi içinde Arap kabileleri, Berberiler ve yerel halk arasında bölünmüş durumdaydı. Abdurrahman, bu karmaşık yapıyı kendi lehine çevirmeyi başardı.

İngiliz Orta Çağ tarihçisi Roger Collins, "Spain: An Oxford Archaeological Guide" adlı eserinde, Abdurrahman'ın Endülüs'e geldikten sonra nasıl bir siyasi satranç oynadığını ve farklı grupları kendi safına çekmek için gösterdiği diplomatik çabaları vurgular. Kendi Emevi kökenleri ve Abbasi zulmünden kaçan bir prens oluşu, ona önemli bir meşruiyet zemini sağladı. Berberî kabilelerden ve bazı Arap

gruplarından destek alarak, Yusuf el-Fihri'ye karşı bir güç topladı. Bu, sadece bir taht kavgası değil, aynı zamanda bir hanedanın yeniden doğuş mücadelesiydi.

Abdurrahman'ın mücadelesi, 756 yılında doruk noktasına ulaştı. Yusuf el-Fihri'yi yenerek Kurtuba'yı ele geçirdi ve kendisini bağımsız bir emirlik olarak ilan etti. Böylece, Şam'daki Halifeliğe bağlı olmaksızın, İber Yarımadasında, İslam dünyasının batısında bağımsız bir devlet oluştu. Kurtuba, bu yeni devletin başkenti ve kısa sürede Batı'nın en parlak şehirlerinden biri haline geldi. Bu bağımsızlık, Endülüs'ün kendine özgü kültürel ve bilimsel gelişimine zemin hazırladı.

Abdurrahman, zorlu bir kaçışın ardından, sadece bir hayatta kalma mücadelesi vermemiş, aynı zamanda İber Yarımadası'nda eşsiz bir İslam medeniyetin tohumlarını atmıştı. Onun azmi ve liderliği sayesinde, Endülüs, sonraki yüzyıllarda İslam medeniyetinin doruklarından biri olacaktı.

Endülüs Emevileri (756-1031)

a)Emirlik Dönemi (756-929):

Bağımsız Endülüs Emevi Devleti'nin kurucusu ve ilk Emiri I. Abdurrahman'ın karşılaştığı problemlerin başında hiç şüphesiz iç karışıklıklar geliyordu. Zira son vali Yusuf el-Fihri Abdurrahman'a yenildiği halde onu hala emir olarak tanımıyor ve isyan halinde bulunuyordu. Yemenliler ve Berberiler de sağladıkları yardımın bedelini istiyorlardı. Ancak Abdurrahman onların isteklerine boyun eğmedi ve bütün grupların yetkilerini kısarak otoriteyi kendi elinde topladı. Ayrıca aldığı askeri tedbirler yanında her grubu kendi içinde bölme yoluna gidip onların birbirlerine düşmesini sağladı. Ardından da para, mal ve makam vererek bunlardan bazılarını kendi yanına çekti. Bu suretle muhaliflerinden geri kalanları daha kolay bir şekilde itaat altına alma imkanına kavuşmuş oldu.

I.Abdurrahman, bu iç meseleler yanında 778 yılında İspanya'nın kuzeydoğusundan girerek Sarakusta'ya yaklaşan Franklar'la da uğraştı. Franklar ülkelerinde çıkan karışıklıklar yüzünden geri çekilmek zorunda kaldılar ve yol boyunca uğradıkları baskınlar sebebiyle de ağır kayıplar verdiler.

I.Abdurrahman daha sonraki yıllarda Hıristiyanların hakimiyetine geçen bazı şehirleri geri almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Buna rağmen öldüğünde (788)

halefi I. Hişam'a iç karışıklıkları asgariye indirilmiş, gücü Abbasiler ve Bizanslılar tarafından dahi kabul edilen, Suriye Emevi geleneklerinin hakim olduğu bir devlet bıraktı.

Dindar kişiliğiyle Ömer b. Abdülaziz'i hatırlatan I. Hişam (788-796), tahta çıktığı ilk yılda kardeşlerinin gösterdiği muhalefet dışında ciddi sayılabilecek bir iç meseleyle karşılaşmadı. Bu durumdan istifade ederek emirlik dönemini İspanya'nın kuzeyindeki Hıristiyan krallıklara karşı cihat yapmakla geçirdi. I. Hişam döneminde Malikilik Endülüs'ün resmi mezhebi haline geldi. Ulemaya gösterdiği yakın ilgi sonucunda bu zümrenin siyasi hayattaki nüfuzu açık şekilde arttı. Ayrıca İslam'ın yayılışına verdiği öneme bağlı olarak yerli halktan ihtida edip Müslüman olanların (müvelledûn) sayısında önemli bir artış gözlendi.

I. Hişam'ın yerine geçen oğlu I. Hakem döneminde (796-822) iç ayaklanmalar yoğun bir biçimde yeniden patlak verdi. Dikkat çeken bir husus, bu defaki isyanlarda Araplar ve Berberiler'den başka ve onlardan daha fazla olarak müvelledûnun da yer almış olmasıdır. Bunda yeni emirin keyfi tasarrufları, babasının aksine dini vecibeleri yerine getirmede gösterdiği ihmal ve ulemaya bekledikleri değeri vermeyip onların nüfuzunu kırmaya çalışması önemli rol oynadı. Bu sebeple Kurtuba, Tuleytula, Maride, Sarakusta, Veşka (Huesca) gibi şehirlerde isyanlar birbirini takip etti.

I. Hakem'den sonra tahta geçen oğlu ll. Abdurrahman'ın saltanat yılları (822- 852) emirliğin en parlak dönemi oldu. İç karışıklıkların azlığı ve Abdurrahman'ın bunların hallinde gösterdiği kararlılık neticesinde ülke uzun süreli bir iç istikrara kavuştu. Bu durum Endülüs'ün iktisaden zenginleşmesine ve Abbasiler örnek alınarak yeniden düzenlenen devlet idaresinin güçlenmesine imkan verdi. Bunlara bağlı olarak Arapçanın ve İslam dininin yayılışı hızlandı; bu dönemin sonlarına doğru Endülüs'teki Müslüman nüfusun çoğunluğunu müvelledûn teşkil ediyordu. Ancak Kurtuba, İşbiliye ve Tuleytula gibi büyük şehirlerde Hıristiyan halk dahi din adamlarının şiddetli tepkisine rağmen Arapçayı kullanır hale geldi. Özellikle gençler Arapçayı ana dillerinden daha iyi konuşup yazıyorlardı. ll. Abdurrahman, İspanyol krallıklarının hücumlarına karşı Endülüs topraklarını korumada son derece başarılı olduğu gibi 844 yılında denizden hücum eden Normanlar'ı da (Vikingler) geri püskürttü. Bu arada Bizans imparatoru Theophilos da elçi göndererek Endülüs Emevi Devleti'yle diplomatik ilişki kurdu. Bu başarılar

dan dolayı ll. Abdurrahman dönemi "eyyamü'l-arüs" (düğün günleri) olarak anılmıştır.

ll. Abdurrahman'ın oğlu ve halefi Muhammed (852-886) emirliğinin ilk döneminde babasının başarılarını devam ettirdi. Ancak son on beş yılında idareyi genç ve tecrübesiz kimselerin eline teslim ettiği için devlet düzeni bozulmaya yüz tuttu. Sonunda müvelledûn başta olmak üzere Araplar ve Berberiler çoğunlukta bulundukları bölge, şehir ve kalelerde merkezi idareye karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmalar Münzir (886-888) ve özellikle Abdullah (888-912) dönemlerinde şiddetini daha da arttırdı. Öyle ki Endülüs Emevi Devleti'nin otoritesi sadece başşehir Kurtuba'da hissedilir hale geldi. Hatta Kurtuba bile bir ara meşhur müvelled lideri İbn Hafsün'un tehdidine maruz kaldı. Ülkede hem siyasi hem de sosyal parçalanma söz konusuydu ve bu gelişmelerin sonucu olarak merkezi idareye şeklen bağlı ya da tamamen müstakil ve sayıları yirmiyi aşkın küçük devlet kuruldu.

Endülüs'ü içine düştüğü bu krizden, Abdullah'ın yerine yirmi bir yaşında tahta çıkan torunu lll. Abdurrahman (912- 96 I) kurtardı. Öncelikle merkezi idareye çekidüzen veren ve otoriteyi tamamen kendi elinde toplayan genç emir daha sonra büyük bir kararlılıkla asilerin üzerine yürüdü.

b) Halifelik Dönemi (929-1031):

lll. Abdurrahman ülke içinde birlik ve huzuru tesis ettikten sonra Fatımiler'e ve kuzeydeki İspanyol krallıklarına karşı ciddi bir mücadele başlattı. Sonuçta Leon ve Pamplona kırallıkları vergi ödemeyi kabul ederek onun himayesine girdiler. Fatımiler'e karşı da Kuzey Afrika'daki bazı büyük Berberi kabileleriyle ittifak yaparak nüfuzunu Mağrib içlerine kadar yaydı. Bu başarıları halifenin şöhretini iyice arttırdı. Bizans ve Germen imparatorları elçiler göndererek kendisiyle siyası münasebet kurdular. lll. Abdurrahman, iç parçalanmada önemli rol oynayan Arap kabileleri arasındaki rekabeti kaldırarak "tek bir ümmet" oluşturmak için devlet kapılarını her zümreden insana açma yoluna gitti ve eğitimin yaygınlaşmasına önem verdi. Öte yandan Kurtuba'yı birçok mimari eserle donattı. Beytülmalin gelirleri daha önce görülmemiş bir biçimde yükseldi.

Endülüs Emevileri'nin tartışmasız en büyük hükümdan olan lll. Abdurrahman 961 yılında öldüğünde yerini alim kişiliğiyle tanınan elli yaşındaki oğlu II. Hakem aldı. Bu halifenin döneminde (961- 976) daha önce sağlanan iç istikrar devam ettiği

gibi dış ilişkilerde İspanyol krallıkları karşısında elde edilen üstünlük de korundu. II. Hakem zamanındaki asıl gelişmenin ilim ve sanat alanında olduğu görülür. Endülüs bu dönemde İslam medeniyetinin en faal merkezi haline gelmiştir.

II. Hakem'in ölümünden sonra oğlu II. Hişam'ın (976-1009, 1010-1013) henüz çocukluk yaşında iken tahta geçmesinden istifade eden Hacib İbn Ebü Amir ve iki oğlu Abdülmelik ile Abdurrahman iktidarı ele geçirerek kendi adlarıyla anılan Âmirîler dönemini başlattılar.

1016'da Hz. Ali 'nin soyuna mensup olduklarını iddia eden Şii Hammûdîler, Emevi hanedanının acz içinde bulunmasından faydalanarak Kurtuba'yı ve tahtı ele geçirdiler. Ancak başlangıçta görülen sükünete rağmen onlar da mevcut meseleleri çözemediler ve nihayet 1022 yılında halk tarafından Kurtuba'dan sürüldüler. Bundan sonraki yedi yıl yeniden Emevi hanedanına mensup kimselerin aralarındaki taht mücadeleleriyle geçti. Bu durum karşısında sabrı iyice taşan Kurtuba ileri gelenleri ve halk halifeliği Iağvederek Emevi sülalesine mensup kimseleri sürgüne yollayıp idareyi eşraftan oluşacak bir şuranın üstlenmesine karar verdiler. Böylece 756'da bağımsız bir emirlik olarak kurulan Endülüs Emevi Devleti yıkılmış oldu (422 / 1031).

Ortaya çıkan otorite boşluğunun tabii bir sonucu olarak Endülüs Emevi Devleti'nin enkazı üzerinde irili ufaklı birçok devlet kuruldu. Endülüs tarihinde Mülûkü't-tavaif (1031-1090), Murabıtlar Dönemi (1090-1147) ve Muvahhidler Dönemi (1147-1229) adıyla bilinen çeşitli dönemler iş başına geldi.

Endülüs'te İslam Hakimiyetinin Sonu (Gırnata 1238-1492)

Hıristiyan krallıklarının süratli bir şekilde gerçekleştirdiği istila hamlesinden sadece Muhammed b. Nasr tarafından Gırnata'da kurulan devlet kurtulabildi. Son derece güç şartlara rağmen iki buçuk asrı aşkın bir süre tarih sahnesinde kalmayı başaran bu devlet, hem Endülüs'te İslam hakimiyetinin son temsilcisi olması , hem de Elhamra Sarayı gibi İslam mimarisinin en güzel örneklerini verdiği bir dönemi temsil etmesi açı açısından tarihte seçkin bir yere sahiptir. Gırnata emirlerinin çoğu, dış ilişkilerinde şartlara göre değişen esnek bir siyaset takip ederek özellikle Hıristiyan krallıklarını karşılarına almamaya dikkat ettiler. Bu siyaset sonucunda 1462 yılına kadar nisbeten istikrarlı bir dönem geçirildi. Ancak bu tarihten sonra ortaya çıkan iç karışıklıklar sebebiyle durum değişti. Gırnata

Hıristiyanlar tarafından kuşatıldı. Kuşatmanın yol açtığı tahribat, erzak yokluğu ve çeşitli imkansızlıklar yüzünden 1492 de teslim olmak zorunda kaldılar. Böylece İslam hakimiyetinin Endülüs'teki en son kalesi de düşmüş oldu. Bu tarihten sonra İspanya'da kalan Müslümanlar, Hıristiyanlığı kabul edenler de dahil olmak üzere bir asrı aşkın bir süre çok büyük sıkıntı içerisinde yaşadılar ve sonunda tamamen ülkeden sürüldüler (1609).

Endülüs Emeviler'de Ekonomik Hayat

Endülüs özellikle lll. Abdurrahman döneminden itibaren Avrupa'nın en kalabalık ve en müreffeh İspanya ülkesi durumuna gelmişti. I. Abdurrahman tarafından inşasına başlanan ve daha sonraki hükümdarlar tarafından genişletilen Kurtuba Camii, diğer camileri, hanları, hamamları ve çarşılarıyla başşehir Kurtuba bütün dünyanın gözünü kamaştırıyordu. lll. Abdurrahman'ın yaptırdığı Medinetüzzehra ve Hacib İbn Ebü Amir'in inşa ettirdiği Medinetüzzahire sarayları başlı başına birer küçük şehir görünümündeydi. Bu dönemde Kurtuba'yı ziyaret eden bir Alman şairi burayı dünyanın incisi olarak tanıtmaktadır. İşbîliye, Tuleytula, Sarakusta, Batalyevs, Gırnata ve Belensiye gibi şehirler de aynı gelişmişlik düzeyini aksettirmekteydiler.

Ülkedeki istikrarın sarsıldığı dönemler dışında hazinenin gelirleri sürekli bir artış kaydediyordu. Endülüs'ün ulaştığı bu zenginliğin temelinde hiç şüphesiz tarım. ticaret ve imalat alanlarında kaydedilen gelişmeler yatmaktaydı. Bir taraftan fetihten sonra yapılan toprak reformuyla küçük çiftçiler güçlendirilir ve toprağın işletilmesiyle ilgili yeni düzenlemeler yapılarak çiftçilerin daha iyi çalışmasına imkan tanınırken diğer taraftan Doğu'da ve Kuzey Afrika'da gerçekleştirilen zirai gelişmeler Endülüs'e aktarılıyordu. Sulu tarımda da büyük bir ilerleme kaydedilmişti. Pirinç, şeker kamışı, kayısı, portakal, nar, pamuk gibi ürünleri İspanya'ya getiren ve üretimini sağlayanlar da Müslümanlardır. Zeytincilik yanında ıtriyat yapımında kullanılmak üzere çeşitli otlar, dokumacılıkta kullanılmak üzere pamuk ve keten gibi bitkiler yetiştiriliyordu. Gırnata ve civarında ipek böcekçiliği, bazı yörelerde de arıcılık oldukça gelişmişti. Vizigotlar döneminde ihmale uğrayan maden işletmeciliği Müslümanlar tarafından yeniden canlandırıldı. Ceyyân, Bulche, Aroche ve Garbülendülüs'te (Algarve) başta altın, gümüş ve demir olmak üzere çeşitli madenler çıkartılarak işleniyordu.

Yün, pamuk ve ipek dokumacılığı çok gelişmişti. Yalnız Kurtuba'da 13.000 dokumacının bulunduğu rivayet edilmektedir. Maleka ve Belensiye'de ileri seviyede bir seramik sanayii vardı. Meriye'de züccaciye, Kunke'de (Cuenca) fildişi oymacılığı yaygındı. Şatıbe'de kağıt, Kurtuba ve Tuleytula'da kılıç ve diğer savaş aletleri imal ediliyordu. Yine Kurtuba'da deri işlemeciliği şöhreti Endülüs sınırlarını aşacak kadar gelişmiş bulunuyordu. Gerek tarım gerekse imalat sanayiinde görülen bu ilerleme ticari hayata ve özellikle deniz ticaretine büyük bir canlılık kazandırmıştı. Başta İşbîliye olmak üzere Meriye ve Beccane gibi sahil şehirlerinden pamuk, zeytin, zeytinyağı, za'feran, incir, şeker gibi ürünler Kuzey Afrika, Bizans ve Mısır'a ihraç ediliyor ve bu mallar oralardan da öteki Asya ülkelerine götürülüyordu.

Endülüslü tacirler Mısır, Bağdat ve Mekke ile ticari ilişkiler kurmuşlardı. Yapılan ihracata karşılık Mısır'dan dokuma, Uzakdoğu'dan baharat ve Kuzey Afrika'dan tahıl ürünleri ithal edilirdi. Ayrıca köle ticareti de oldukça yaygındı. Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılması iktisadi hayatta genel bir duraklama dönemine girilmesine yol açtı. Gerçi İşbiliye, Kurtuba, Gırnata gibi şehirler eski durumlarını bir ölçüde korudular; ancak mülükü't-tavaif döneminde yaşanan iç karışıklıklar tarım alanlarının tahrip edilmesine, şehirlerin yağmalanmasına ve bunların sonucu olarak da mal darlığına sebep oldu. İktisadi durgunluğun diğer bir sebebi de mülükü't-tavaifin Hıristiyan krallıklara ödemek zorunda kaldıkları ağır vergilerdi. Buna rağmen Endülüs, iktisadi yönden mülükü't-tavaif döneminde yine Hıristiyan krallıklardan daha ilerideydi ve bu durum Murabıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde de devam etti. Muvahhidler idaresinin sonlarına doğru Kurtuba, İşbiliye, Maride, Meriye gibi şehirlerin Hıristiyanların eline geçmesinin ardından Müslüman nüfusun büyük bir bölümünün Gırnata ve civarına göç etmesiyle bu yörede gözle görülür bir canlanma oldu.

1492'de Endülüs'teki İslam hakimiyetinin tamamen sona ermesinden sonra da Müslümanlar Hıristiyan İspanya'nın iktisadi hayatında bir süre daha etkili olmaya devam ettiler. Endülüs'te de doğudaki İslam ülkelerinde olduğu gibi dinar (altın para) ve dirhem (gümüş para) kullanılıyordu. Ancak fethin ilk yıllarında paraların bir yüzünde daha sonra kaldırılan Latince ibareler yer almıştı. Devlet gelirlerini esas itibariyle zekat, cizye, haraç, ticaret malları vergisi, ganimetler ve humus arazilerinde çalışanların ödedikleri vergiler teşkil etmekteydi. Bu gelirler cami, medrese, köprü, hamam, kanal vb. imar faaliyetlerinde, askeri ihtiyaçların

karşılanmasında, devlet memurlarının maaşlarının ödenmesinde ve kıtlık yıllarında fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılırdı.

Endülüs Emeviler'de Eğitim

Endülüs'te üç aşamalı bir eğitim ve öğretim sistemi vardı. Altı yaşından itibaren başlayıp altı yedi yıl süren ilk dönemde, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim ve ilmihal bilgileriyle Arapça ve şiir öğretiliyordu. Mekan olarak da küçük mescidlerle camilere yakın evler, öğretmenlerin evleri yada devlet tarafından açılan yatılı mektepler kullanılıyordu. Yatılı mekteplerde görev yapan öğretmenlerin ücretini devlet, diğer öğretmenlerinkini ise öğrenci velileri ödüyordu. İlk aşamayı tamamlayan öğrenciler dilerlerse "şüyûh" denilen müderrislerin etrafında oluşan halkalara katılırlardı. Belli bir program ve süreyle kayıtlı bulunmayan bu halkalarda dil ve edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, tıp, matematik, kimya gibi ilimler okutulurdu. Müderrisler ücretlerini devletten, vakıflardan ya da öğrenci velilerinden alırlardı. Metot olarak okuma, dinleme ve yazdırma uygulanırdı.

Üçüncü aşamada ise ihtisaslaşma başlardı. Bu da Xl. yüzyıldan itibaren açılan medreselerde veya Kayrevan, Kahire, Dımaşk, Bağdat, Medine ve Mekke gibi ilim merkezlerinde gerçekleşirdi. Bu dönemin sonunda, okudukları medreselerden başarılı talebelere müderris olabileceklerini gösterir icazetnameler verilirdi. Hükümdar ve hâcib, vezir, vali gibi yüksek kademelerdeki devlet adamları özel müderrisler tutarak kendi evlerinde çocuklarının eğitimini sağlarlardı.

Endülüs Emeviler'de İlim ve Kültür Hayatı

a)Dil ve Edebiyat:

İslam fethinin ardından İspanya'da nüfusu 6 milyona varan yerli halk sonradan İspanyolca, Portekizce, Fransızca, İtalyanca ve Romence'yi meydana getirecek olan halk Latincesi'ni (vulgar Latin), Berberiler ve çok küçük bir azınlık durumunda olan Araplar da kendi dillerini konuşuyorlardı. Ancak gerek doğudan gelen yeni göçler gerekse yerli kadınlarla yapılan evlilikler sebebiyle Arapça konuşanların sayısında zamanla büyük bir artış meydana geldi. Müvelledler Arapça'dan başka ana dilleri olan Latince'yi de öğreniyor ve günlük hayatlarında her iki dili birlikte

kullanıyorlardı. Resmi dilin Arapça olması ve eğitimin bu dille yapılması sebebiyle Berberiler'le müvelledlerin öncelikle Arapça'yı öğrenmeleri gerekiyordu. Böylece Arapça IX. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman halkın tamamının, hatta gayri Müslimlerin ortak konuşma ve yazı dili haline geldi. Arapçanın bu hızlı yayılışı ve Latinceyi ikinci plana itmesi sebebiyledir ki Kurtuba Piskoposu Alvaro, hıristiyan gençlerin ana dilleri olan Latince ile düzgün bir mektup yazmayı dahi beceremezken Arapça şiirleri ve felsefi eserleri rahatça okuyup anlayabildiklerinden yakınmaktadır. Arapçanın yayılışına paralel olarak bu dille ilgili çalışmalar da önemli bir gelişme kaydetti.

b) İslami İlimler:

Tefsir ve Kıraat: Tahsil amacıyla Kahire, Bağdat. Dımaşk, Mekke, Medine gibi şehirlere yapılan seyahatler sayesinde Doğu'daki tefsirle ilgili çalışma ve gelişmeler yakından takip ediliyordu. Başlangıçta öğretim faaliyetlerinde Doğulu müfessirlerin eserleri esas alınıyordu. IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tefsir alanında Endülüs'te de önemli alimler yetişmeye başladı. Bunların ilki olan Baki b. Mahled'in “et Tefsirü'l-Kebir”i çağdaşı Taberî’nin “Camiu'l-Beyan”ından daha üstün kabul ediliyordu.

Endülüs'te kıraat ilmine de büyük önem verilmekte ve bu çerçevede, Doğu'da üzerinde ittifak edilen kıraat şekillerinin muhafazası kutsal bir görev olarak telakki edilmekteydi.

Hadis: Endülüs'te hadis ilmine olan ilgi çok erken tarihlerde başladı. Tabakat kitaplarında yer alan bilgiler, birçok talebenin hadis tahsili için Doğu'ya gittiğini ve dönüşlerinde Endülüs'ün muhtelif şehirlerinde bu ilmi öğrettiklerini göstermektedir. Bunlardan bazıları , hadis külliyatına vukufları sayesinde hakkında hadis bulunmayan konuları rahatlıkla ayırt edebilmekteydiler. Hadis ilminin değişik yönleriyle ilgili çok sayıda eser de telif edildi. Bunlar arasında Kasım b. Asbağ'ın “Kitab fî hadîsi Malik b. Enes”, İbn Eymen'in es-Sünen, Ebû Ali el-Gassani'nin “Takyîdü’l Mühmel” adlı eserleri zikredilebilir.

Fıkıh: Gerek fetih esnasında gerekse fetihten hemen sonra Endülüse gelen Araplar çoğunlukla Suriye asıllı olduklarından ve o dönemde Abdurrahman b. Amr el-Evzâi bu bölgenin fıkıh imamı kabul edildiğinden başlangıçta Endülüs'te de bu imamın fıkhi görüşleri (Evzâilik) benimsendi. Ancak Endülüs Emevi Devleti'nin kuruluşundan sonra Doğu'ya gönderilen talebelerin Medine'deki

İmam Malik'i tercih etmeleri ve onun görüşlerinin yayılması için sarfettikleri çabalar sonunda Malikilik I. Hişam döneminden itibaren Evzâiliğin yerini alarak Endülüs'ün resmi mezhebi haline geldi. Bundan sonra bu mezhebe sıkı sıkıya bağlı birçok fukaha yetişti. Tabakat kitaplarındaki bilgilerden anlaşıldığına göre fıkıh tahsilinde daha çok İmam Malik'in el Muvatta'ının ezberlenip anlaşılmasına önem veriliyordu. Endülüslü fukaha arasında sırf el-Muvattaı ezberlemek ya da buna şerhler yazmakla yetinenler olduğu gibi mezhepte müctehid, fetva ehli ve gerek usul gerekse fürûda önemli eserler telif eden şahsiyetler de bulunmaktadır. Maliki fukahasınca hoş karşılanmamakla birlikte Endülüs'te öteki fıkhi mezheplere, özellikle Şafii ve Zahiri mezheplerine bağlı çok az sayıda alim de yetişmiştir. Zahiri mezhebinin Endülüs'teki ilk temsilcilerinden olan Münzir b. Said, Maliki fukahasına hakim olan taklit anlayışına karşı ictihadı savunuyordu. Zahiriliğin en hararetli savunucusu hiç şüphesiz ünlü bilgin İbn Hazm idi; öyle ki bu mezhep Endülüs'te Davûd ez-Zahiri'den çok İbn Hazm'a nisbet edilmektedir.

Kelam: Endülüs'te en az gelişme gösteren İslami ilim kelam olmuştur. Bunun sebebi, Doğuda ortaya çıkan kelami meseleler ve bu meseleler etrafında gelişen tartışmaları asla müsamaha ile karşılamayan Maliki mezhebinin Endülüs'te sağladığı mutlak hakimiyettir. Bununla beraber tahsillerini Doğu'da yapan bazı talebeler vasıtasıyla bir kısım Mu'tezili fikirlerin, bu arada Bâkıllâni, İmamü'I Haremeyn el-Cüveynî ve Gazzâli'nin kelama dair eserlerinin Endülüs'e sızması mümkün olabilmiştir. Öte yandan meşhur alim İbn Hazm da "el-Fasl" adlı eserinde Allah, irade hürriyeti, kaza-kader, iman, ahiret hayatı, imamet vb. kelami konuları ele almış ve bunlarla ilgili görüşlerinden dolayı Mu'tezile, Mürcie ve Şia'yı şiddetli bir tenkide tabi tutmuştur.

Tasavvuf: Zühd hayatı, daha fetihten sonraki ilk yıllarda Endülüs'ün aşina olduğu bir hayat tarzı idi. IX. yüzyılda İbn Meserre ve öğrencilerinin Kurtuba yakınındaki bir dağda zühd hayatı yaşadıkları bilinmektedir. Ancak bu hayatın, Doğu'da bu sırada sistemleştirilmiş olan tasavvufla ne derece ilgisinin bulunduğu hususu tam olarak tespit edilmemiştir. Buna karşılık X. yüzyılın sonlarından itibaren baş gösteren siyasi parçalanma ve beraberinde getirdiği sosyal çalkantıların da tesiriyle Meriye'de İbnü'I Arif, İşbiliye'de İbn Berrecan, Şilb de Ebü'I-Kasım İbn Kasî gibi kişilerin etrafında toplanan grupların birer sufi grup oldukları konusunda şüphe yoktur.

Tasavvuf sahasında Endülüs'te' yetişen en önemli isim, başta “Fütûhâtı’l-Mekkiyye” ve “Fusûsü’l – Hikem” olmak üzere çok sayıda eser telif eden ve bu eserlerde savunduğu vahdet-i vücüd nazariyesiyle hem İslam hem de Hıristiyan aleminde derin yankılar uyandıran İbnü'l-Arabi'dir.

Felsefe ve Mantık: Endülüslü fukahanın büyük bir kısmı ve onların tesirinde kalan halk aslında felsefe ile uğraşmaya pek iyi gözle bakmıyorlardı. Başta bulunan bazı idareciler de zaman zaman siyasi endişelerle benzeri tavırlar sergiliyor, hatta felsefeyle uğraşanları cezalandırma ve felsefi eserleri yaktırma yoluna gidebiliyorlardı. Buna rağmen Endülüs'te IX. yüzyıldan itibaren gizlilik içinde de olsa bazı felsefi gruplar teşekkül etmeye başladı . Bunların ilk temsilcisi, Batıniliğin ve bilhassa Empedokles'in tesirinde kalan ibn Meserre'dir. Onun kendisinden sonra birçok kimseyi etkileyen fikirleri, XII. yüzyılda aynı zamanda bir mutasavvıf olan ibnü'l Arif tarafından sistemleştirildi. İbn Hazm el-Fasl'ında İslam akaidine muhalif felsefe akımlarını Zahirilik çerçevesinde sert biçimde tenkit etmiştir. İbn Hazm'ın çağdaşı Yahudi ibn Cebirol de (Gabirol) “Yenbû’u’l-Hayat” adlı eserinde meleklerin maddi beden ve şekillerinin bulunduğunu iddia ediyor, felsefi düşünceyle gerçeğe ulaşılabileceğini savunuyordu.

XII. yüzyıl genel anlamda Endülüs'teki felsefenin en parlak dönemini teşkil eder. Bu yüzyılda yetişen filozoflardan biri olan ve Aristo'nun eserleri üzerine birçok kitap ve risale kaleme alan İbn Bacce bir taraftan felsefe ile klasik kelamı ayırma cihetine giderken diğer taraftan da insanın tek başına sırf kendi kabiliyetlerini geliştirerek "faal akıl"la temasa gelebileceğini göstermeye çalıştı. İbn Tufeyl “Esrarü’l-hikmeti’l-meşrikiyye” adlı eserinde, insanda felsefi ve metafizik düşüncenin doğabilmesi için herhangi bir öğretimin gerekmediği, bu düşüncenin doğuştan mevcut bulunduğu tezini işledi. İslam dünyasının en büyük filozoflarından biri, Meşşai okulunun son temsilcisi ve Aristo'nun en ünlü şârihi olarak kabul edilen ibn Rüşd ise Gazzâli'ye cevap vermek üzere kaleme aldığı “Tehâfütü Tehâfüti'l-felâsife”de kelama karşı felsefeyi savundu. İbn Rüşd din ile felsefenin gayelerinin aynı, fakat metotlarının farklı olduğunu ileri sürdü. Onun tesiri altında kalan Yahudi filozofu Musa b. Meymûn da (Moşe ben Meymun) Yahudilik açısından buna benzer bir yol takip etti.

Endülüs'te mantık ilmine ise gereken önemin verildiği söylenemez. Nitekim bu sahada ibn Hazm ile İbn Tumlûs kendi dönemlerinde mantık ilmine önem verilmediğinden şikayet etmişlerdir.

Tarih ve Coğrafya: Endülüs'te tarihe büyük bir ilgi gösterildi. Metot bakımından genellikle Doğu'nun örnek alındığı tarih çalışmaları çerçevesinde ağırlığın Endülüs'e verildiği, görülen umumi ve hususi tarihler, tabakat kitapları ve edebiyat tarihleri telif edilerek geniş ve zengin bir literatür oluşturuldu . Mevcut bilgiler ilk tarih çalışmalarının emirlik döneminde başladığını, halifelik ve bilhassa Mülükü't-tavaif dönemlerinde geliştiğini göstermektedir.

Musiki: 822'de Kurtuba'ya gelen Mevsıli ekolüne mensup Ziryâb'ın gayretleriyle önce Kurtuba'da, ardından da Tuleytula, Belensiye, İşbiliye ve Gırnata gibi şehirlerde Endülüs müsikisinin konservatuvarları sayılabilecek okullar açıldı. Ziryab'dan sonra müsiki alanında söz sahibi olan şahsiyetler arasında İbn Rüşd ve İbn Bacce gibi meşhur kişiler de bulunuyordu. Fukahanın itirazlarına rağmen müsiki toplumun her kesiminde revaç buluyordu. Bu yoğun ilgi sayesindedir ki Xl. yüzyılda Endülüs müsikisi Doğu'nun şöhretini gölgelemeye başladığı gibi Batı Avrupa müziğini de etkiledi.

Astronomi ve Matematik: Felsefe gibi halk tarafından pek iyi gözle bakılmayan ilim dallarından biri de astroloji ile bir arada mütalaa edilen astronomi idi. Buna rağmen astronomi Endülüs'te önemli bir gelişme kaydetti. Endülüslü astronomlar dünyanın büyüklüğünü Yunanlılardan daha doğru hesapladılar. Astronomi ile birlikte matematik çalışmaları da uygulamalı ve teorik olarak yürütüldü. Her iki alanda da pek çok bilgin yetişti. Bunlardan Ebü Bekir el-Ensari II. Hakem döneminde astronomi ve matematik müderrisliği yaptı. Matematik ve astronomide otorite olup Endülüs'ün Öklid'i (Euclides) kabul edilen Ebü'I-Kasım el-Mecriti "Risaletü'l usturlab"ı telif etti ve ayrıca Harizmi'nin Zîc'inde düzeltmeler yaptı. Onun talebelerinden İbn Haldûn ticari aritmetik, arazilerin ölçümü, vergi hesaplamalarıyla ilgili çeşitli eserler yazdı. Zerkâlî o dönem için mükemmel sayılabilecek astronomi aletleri yaptı. XII. yüzyılda yaşayan Cabir b. Eflah ve Ebü İshak el-Bitrûcî de "Kitabü'l-Hey'e" adlı eserleriyle astronomiye önemli katkılarda bulundular.

Zooloji ve Botanik: İlk defa ll. Abdurrahman tarafından bitki ve hayvan numuneleri toplamak gayesiyle Doğu'ya araştırmacılar gönderilmişse de zooloji ve botanik sahalarındaki asıl çalışmalar XI. yüzyılda ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde bir bakıma bugünkü araştırma üretme merkezleri gibi geliştirilen bahçelerin şöhreti Endülüs sınırlarını aşmıştı. Araştırmacılar bu bahçelerde toprağı sürme, sulama, gübreleme, hasat, Endülüs'e ilk defa getirilen bitkilerin

tanıtılması, aşılama, zirai hastalıklarla mücadele gibi konularda çalışmalar yapıyorlardı.

Tıp ve Kimya: Endülüs Müslümanları tıp sahasında da önemli gelişmeler kaydettiler. Bunda daha önce Doğu'da yapılan çalışmaların büyük payı vardı. Ancak Endülüslüler Doğu'dan aldıkları bilgilere pek çok katkıda bulundular ve özellikle hayvanlar üzerinde yaptıkları çalışmalarla fizyolojide önemli başarı sağladılar. Fizyoloji ve anatomide Galen ve Hipokrat gibi klasik dönem hakimlerinin bilgilerinden faydalanmakla beraber onların bazı hatalarını da düzelttiler. Ayrıca uygulamalı tıp ilmini geliştirdiler ve bu çerçevede ameliyatlarda kullanılan aletler ve bunların kullanılış şekilleri hakkında ciddi eserler yazdılar. Bitkilerden öz suyu elde etme tekniğini geliştirip farmakoloji alanında eserler meydana getirdiler ve eczahaneler kurdular.

Tıp ve kimya dallarında yetişmiş uzmanlardan Ebü'I-Kasım ez-Zehrâvi otuz ciltlik "et-Tasrif" adlı bir tıp ansiklopedisi telif etti. Ebü Mervan Abdülmelik b. Zühr de meşhur bir hekimdi. Filozof ibn Rüşd aynı zamanda iyi bir hekim olup bu alanda on altı eser yazmıştır. İbnü'I-Baytâr, muhtelif ilaç ve yemek türlerini topladığı ve bunların nasıl yapılacağını izah ettiği "el-Câmi'I - müfredati 'l-edviye ve'l-agziye" adlı eseriyle Batı'da olduğu kadar Doğu'da da büyük bir şöhret kazanmıştır. Endülüs'te pek çok hastahane bulunuyordu. Halifelik döneminde yalnız Kurtuba'da irili ufaklı elli kadar hastahanenin mevcut olduğu bilinmektedir.

Sanat: İspanya'da 781 yıl süren İslam hakimiyetinin mümessili sanat eserleri, bugün İslam sanatı için olduğu kadar dünya sanatı için de büyük önem taşırlar. Günümüze gelebilen pek az sayıdaki örneğine rağmen Endülüs'ten geriye kalan mimari eserler, plastik sanat eserleri ve çeşitli sanat alanlarına ait küçük boyutlu, fakat büyük hünerle meydana getirilmiş olan eserler, eşsiz nitelikleriyle Endülüs'ün üstün kültür ve düşünce hayatındaki erişilmez doruğu yansıtan bir güzelliği ve görkemi sergilemektedir. Bütün sanat kollarında yoğun bir faaliyet gösterildiği bilinmektedir. Ancak bazı sanat kollarının örneklerin azlığından, bazılarının da büyük ölçüde diğerlerinin gölgesinde kalmış olmasından dolayı haklarında fikir yürütmek hayli güçtür. Mesela alimleriyle ve ilme meraklı halkıyla ünlü olan Endülüs'te kitapla ilgili büyük bir faaliyetin bulunduğu muhakkaktır. Fakat bu alana giren sanat kolları ve minyatürler hakkında layıkıyla fikir verebilecek örnekler az ve yetersizdir. Buna rağmen çok az sayıdaki bu örnekler Endülüs'ün bu sanatlara verdiği önemi göstermeye kafidir. Hat sanatına verilen

önem büyük ölçüde mimari süslemelere bağlı olan örnekler yoluyla anlaşılmaktadır. Endülüs İslam sanatının bilinen en önemli temsilcileri az sayıda olmalarına rağmen mimari eserlerdir. Mimari, kendine has bir ustalık ve ince zevkin ürünü olan binalarıyla hem yazı hem plastik sanatlar, hem de seramik gibi sanat kolları açısından ana kaynaktır ve seçkin bir yere sahiptir. Mimarlık eserlerinden sonra sırayı özellikle fildişi ve ahşap oyma eserlerle seramik almaktadır. Bu eserler, yine çok sınırlı sayıda olmalarına rağmen üstün nitelik ve mükemmellikleriyle yapan sanatçıların ustalığı kadar yaptıranların da zevk, görgü ve sanata karşı olan sevgi ve koruyuculuklarını ortaya koymaktadır. İslami dönemdeki iç çekişmelerle İspanyolların ülkeyi tekrar ele geçirmeleri sırasında maruz kaldıkları saldırıların, daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen yıkımların ve tabiat şartlarının etkisiyle birçoğu ortadan kalkmış olan mimari eserlerin bugüne gelebilen mahdut sayıdaki örneği, İslam sanatının Avrupa'daki zarafet göstericileri olarak varlıklarını devam ettirmekte ve artık özenle korunmaktadırlar.

Endülüs, bütün İslam alemiyle paylaştığı ortak özelliklerin dışında kendine has bir zevkin de sahibi olmuştur. Bunda, İslam aleminin en uzak köşesinde bulunması kadar Avrupa'daki Hıristiyan alemiyle sürekli temas halinde olmasının ve yerli halkla iç içe yaşamanın verdiği hoşgörüye dayalı değişik bir ruh hali taşımasının tesiri büyüktür. Kültürel ve siyasi bakımdan Hıristiyan tebaaya karşı takındıkları hoşgörüyü dini bakımdan da büyük ölçüde sürdürmeye çalışan Endülüslü hükümdarların yaptırdıkları binalar ve küçük sanat eserleri, İslam ülkelerinde olduğu kadar Hıristiyan ülkelerinde de büyük övgülere mazhar olmuştur. Mamur yıllarında Endülüs şehirlerinin ve buralarda bulunan sanat eserlerinin şöhreti büyüktü; geçen zamana rağmen Endülüs İslam eserlerinin şöhreti hala devam etmektedir. Endülüs İslam medeniyeti sekiz asırlık mevcudiyeti boyunca çeşitli devreler geçirmiştir. Müslüman halkın değişen siyasi ve kültürel olaylardan etkilenerek meydana getirdiği eserler de değişiklikler göstermekte ve bu sebeple Endülüs sanatını Endülüs'ün tarih safhalarına göre dönemlere ayırmak gerekmektedir. Bu dönemler eserlerde görülen değişikliklerle birbirlerinden ayrılmakta ve bu değişiklikler özellikle mimari eserlerle bunlara bağlı olarak diğer sanat kollarının ürünlerinde kendini göstermektedir. (TDV İslam Ansiklopedisi)

Endülüs Medeniyetinin Batı'ya Tesirleri

Endülüs, 711 yılından itibaren Müslümanların ve gayri müslim tebaanın çeşitli sahalardaki faaliyetleriyle yüksek ve parlak bir medeniyetin doğuşuna beşiklik ederken Batı, dine aykırı kabul edildiği için akli faaliyetlerin yasaklandığı "karanlık çağ" denilen bir dönemi yaşıyordu ve Müslümanların kaydettikleri gelişmelerin pek farkında değildi. XI. yüzyılda gerek Doğu'ya gerekse Endülüs üzerine tertip edilen Haçlı seferleri vesilesiyle Hıristiyanlar İslam medeniyetini yakından tanıma fırsatı buldular. Avrupalıların bundan sonra zihnini meşgul eden en önemli konu, Müslümanların böyle yüksek bir medeniyeti nasıl gerçekleştirdikleri meselesi oldu ve bunu anlayabilmek, İslam medeniyetini yakından tanıyabilmek için Arapça eserleri kendi dillerine tercüme etmeye başladılar. Arapça yazılmış ilmi ve felsefi eserlerin Latinceye tercüme faaliyetinin yoğunlaştığı merkezlerden biri Sicilya, diğeri de İspanya idi. Özellikle İslam kültürünün gelişmesine önemli katkılar sağlayan Endülüs, her ne kadar XI. yüzyıldan itibaren siyasi bakımdan bir sarsıntı dönemine girmişse de "reconquista " hareketi çerçevesinde bu ülke topraklarını tekrar ele geçirmeye başlayan Hıristiyan idareciler, Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Latinceye tercümesi işini teşvik hatta bizzat himaye etmişlerdir. Bu sebeple de Hıristiyan İspanyanın çeşitli şehirleri Avrupa ülkelerine mensup öğrenciler için yine İslami dönemdeki gibi cazibe merkezi olmaya devam etti.

İslam medeniyetinin birikimlerinin Batı'ya aktarılması yönündeki söz konusu tercüme faaliyetleri aslında X. yüzyılda başlamış olmakla birlikte bu faaliyetlerin daha sistemli ve daha yoğun bir mahiyet kazanması XII. yüzyılın başlarına rastlar. Tuleytula başpiskoposu Raimundu burada Bağdat' taki Beytülhikme'ye benzer bir müessese kurdu. Ondan farklı olarak Arap dili ve edebiyatının da öğretildiği bu müessesede çalışan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mütercimler felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi ilim dallarıyla ilgili çok sayıda Arapça eseri Latinceye çevirdiler. Bu çalışmalar sırasında Tuleytula, farklı milletlerden ve dinlerden alim ve mütercimlerin yaşadığı önemli bir ilmi merkez durumundaydı. XIII. yüzyılda bundan başka İşbiliye ve Mürsiye'de de tercüme okulları açıldı. Ortaçağ Avrupası bu faaliyetler sayesinde eski Yunan felsefesini ve özellikle Aristo'yu ilk defa duyma ve tanıma imkanına kavuştu. Müslüman filozofların din ile aklı uzlaştırma yönündeki fikirleri büyük bir yankı uyandırdı ve bir zihin inkılabı meydana getirdi. Bu arada ibn Rüşd, Aristo üzerine

yazdığı şerhlerden başka “Tehâfütü Tehâfüti'l-felâsife” adlı eseriyle Avrupa'da kendisine en fazla itibar edilen filozof haline geldi. Eserleri, kilise çevrelerinin itirazları doğrultusunda bazı kısımları çıkarıldıktan sonra Paris Üniversitesi'nde ve öteki akademik kurumlarda okutulan kitaplar arasına girdi ve adını ondan alan Avverroism, XVI. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da hakim düşünce ekolü olarak kaldı.

İbn Rüşd’ün fikirlerini benimsemiş bir diğer Endülüslü filozof olan Yahudi asıllı Musa b. Meymun hem Yahudi hem de Hıristiyan ilahiyat çevrelerine tesir etti. Yapılan ilmi araştırmalar Albert Magnus, Duns Scottus, Spinoza ve hatta lmmanual Kant'ın ondan etkilendiğini göstermektedir. Albert Magnus'u etkileyen bir diğer Endülüslü filozof da ibn Bacce'dir. Kastilya- Leon Kralı X. Alfansa el Sabio, Dante ve Bacon, Müslüman mütefekkirlerin tesiri altında kalan ve bunu itiraf eden Avrupalı düşünürlerden bazılarıdır. Tıp alanında yapılan tercümeler sayesinde, XII. yüzyıla kadar Avrupa'ya hakim olan hastalıkların insanın içine giren şeytandan kaynaklandığı, bundan kurtulmak için rahibin dua ederek onu kovması gerektiği şeklindeki anlayış yerini modern anlamda tedavi usullerine bıraktı.

Romen rakamlarının yerini alan bugünkü Arap rakamları, hala kullanılan "algebra" (el-cebr), "betelgeuse" (beytü'l-cevze) ve "cenit" (es-semt) gibi terimler, matematik ve astronomi alanındaki İslam tesirleri hakkında fikir vermektedir. XI. yüzyılda Tuleytula'da kurulan Zerkâli'nin rasathanesinin de Avrupa'ya çok tesir ettiği ve astronominin gelişmesine önemli katkılar yaptığı bilinmektedir. Ortaçağ Avrupası'nda halkın Ortadoğu ve Uzakdoğu hakkındaki coğrafi bilgilerinin kaynağını da uzun süre Müslüman coğrafyacı ve seyyahların kaleme aldıkları eserlerin Latince'ye yapılan tercümeleri teşkil etmiştir . Edebiyat alanında Avrupa'da tabi türünün ortaya çıkışı, kesinlikle Hint- İran menşeine dayanan İslami eserlerin tesiriyle olmuştur ve meşhur La Fontaine Kelile ve Dimne'den geniş çapta istifade ettiğini bizzat kendisi söylemektedir. Binbir Gece Masalları Avrupa'da günümüze kadar gelen geniş bir kabul görmüştür. Dante'nin de Latince tercümeler sayesinde muttali olduğu mi'rac mucizesinden etkilendiği ve onda yer alan figürleri farklı bir üslupla La Divina Commedia adlı ünlü felsefi-edebi eserine uyarladığı kabul edilmektedir. Endülüs'e has zecel ve müveşşah türündeki şiirlerin, Kastilya halk şiirinde yeni yıl ilahilerinde kullanılan "villancico" denilen türün doğuşunu sağladığı, aynı şekilde Fransa'da XII. yüzyıl halk

şairlerinin (troubadour) baladlarında yine zecelleri örnek aldıkları bilinen bir hususdur.

Endülüslülerin besteleyip söyledikleri şarkılar Hıristiyan İspanyada da kabul görüyordu. Aragon ve Kastilya-Leon krallarının saraylarında Müslüman müzisyenler bulunmaktaydı. Kastilya-Leon Kralı X. Alfansa'nun Las cantigas de Santa Maria adlı eserindeki şarkıların bestelerinin Endülüs musikisine dayandığı ispatlanmıştır. Endülüs musikisinin izlerini bugünkü ispanya müziğinde de görmek mümkündür. Öte yandan Avrupa'da 1190'li yıllarda ortaya çıkan "Frankonian" adlı notalandırma usulünün mucidi olarak Kölnlü Franko kabul edilirken yapılan araştırmalar, İslam musikisinin ondan 400 yıl önce nota usulü üzerine oturtulduğunu ve Endülüs'te XII-XIII. yüzyıllarda Müslüman musikişinaslarının Latince'ye çevrilen eserlerinde bu usulün kullanıldığını ortaya koymuştur.

Kültür hayatının dışında tarım ve mimari alanlarında da Endülüs Avrupa'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Pirinç, şeker kamışı ve pamuğu İspanya'ya ve dolayısıyla öteki Avrupa ülkelerine ilk tanıtanlar Endülüs Müslümanlarıdır. Pamuğun kömürle birlikte Avrupa'da gerçekleşen sanayi devriminin çok önemli iki unsurunu oluşturduğu, şekerin ise Avrupalıların mutfak kültüründe önemli değişikliklere sebep olduğu bilinmektedir. Suyun buharlaşarak azalmasını önlemek için yer altından kanallarla naklini İspanya'da ilk defa Müslümanlar uyguladı ve bu teknik daha sonra Güney Amerika'ya da götürüldü. Avrupa'ya kağıdın intikalini sağlayan, palamut ve hurma ağaçlarından katran elde edilmesini öğretenler de yine Endülüslü Müslümanlardır. XII. yüzyıldan itibaren bazı İspanyol ve Portekiz krallarının yaptırdıkları saraylar Kurtuba'daki sarayların adeta birer kopyası idi. Kûfi hatlı frizlerle tezyin edilmiş ve kitabeleri dahi Arapça yazılmış olan bu saraylara Sevilla Alkazar'ı çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Endülüs mimarisinin tesirleri İspanya ile sınırlı kalmayıp Kuzey Afrika'ya, Doğu'ya ve hatta Amerika kıtasına ulaşmıştır.

Bu konuda Yavuz Unat, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri" adlı yazısında şunları söylemektedir:

"İslam dünyasında yürütülen bilimsel ve felsefi etkinlikler Avrupa'daki bilimsel çalışmaları da etkilemiş ve çeşitli kanallarla Avrupa'ya geçmiştir. Bu kanallar Endülüs, Sicilya ve Haçlı seferleridir. Bu kanallardan en etkili ve verimlisi Endülüstür. Bilindiği üzere daha 8. yüzyılda Müslümanlar Avrupa'da da etkin olmuşlar ve Endülüs'te önemli bir medeniyet kurmuşlardır. Buradaki

medreselerde Arap dili ile birlikte bilim ve felsefe eğitimi olarak yetişmiş olan Yahudi ve Hristiyan bilim adamları alanlarında yapmış oldukları çevirilerle 12. yüzyıl rönesansı olarak bilinen Uyanış döneminin oluşmasında önemli roller oynamışlardır. Bu rönesansı sonradan İtalya'da başlayarak diğer Avrupa ülkelerine yayılacak olan 15. yüzyıl rönesansından ayıran en belirgin yönü Arapçadan Latinceye yapılan çeviriler sonucunda oluşması ve sanattan çok bilim ve felsefeye yönelik olmasıdır. 750 yılında Abbasilerin Emevi devletini yıkması ile Endülüs bölgesini denetimi altında tutan I. Abdurrahman Endülüs Emeviler adıyla yeni bir emirlik kurdu ve Abbasilerle siyasi ve bilimsel alanda rekabete başladı. Kısa sürede Kurtuba bir bilim merkezi haline geldi. Bu dönemde felsefe, astronomi, tıp alanında çok seçkin araştırmacılar yetişti.

Endülüs medeniyet tarihini iki yönden etkilemiştir. Birincisi bir görüş gibi filozoflar aracılığıyla Aristoteles yeniden gündeme gelmiş ve bu sayede aristotelesçilik daha doğru bir biçimde tanıtılmış ve yaygınlaşmıştır. İkincisi de Endülüsün Yunan ve İslam biliminin batıya aktarımında bir köprü görevi olmuş görmüş olmasıdır. Burada bulunan okullarda yetişenler 12. yüzyılda bilim ve felsefe eserlerinin Arapçadan Latince'ye ve İbranice'ye çevirmişler ve Avrupa medeniyetinin kültürel zeminini hazırlamışlardır.

İspanya'da bilim ve felsefe etkinliği özellikle iki merkezde Kurtuba ve Toledo kentlerinde yoğunlaşmıştı. Halifelerin özel teşvik ve destekleriyle buralarda medreseler ve kütüphaneler kuruldu. Böylece Arap diline ve Arapça kaynaklara karşı yakın bir ilgi başladı. Örneğin daha sonra Papa Sylvester II Arapların geliştirdiği bir hesap tahtası olan abaküsün kullanılmasını sağladı. Diğer bir din adamı olan Herman da matematik ve astroloji üzerine İslam biliminin belirgin etkilerini taşıyan kitaplar yazmaya başladı. Bir İngiliz olan Bathlı Adelard kendini bir Müslüman öğrenci gibi gösterip Kurtuba medresesindeki dersleri izledi ve memleketine dönüşünde İslam biliminin geniş bir özetini yayınladı. Yıllarca İspanya'da kaldıktan sonra Londra'ya dönen başka bir İngiliz Chesterli Robert de Müslümanlardan öğrendiği simyayı Batı dünyasına tanıtır. Bu ve benzeri örneklerle Müslüman bilim adamlarının çalışmaları batıya geçmeye başladı ve bu da Batı'da bir kültür Devriminin oluşmasına büyük katkı sağladı.

İslam uygarlığındaki bilimsel çalışmalar 8. yüzyılda başlamış 9. yüzyıldan itibaren üst düzeye çıkmış ve 16. yüzyıla kadar verimli ve etkin bir şekilde geliştirilmiştir. 17. yüzyıldan itibaren ise giderek verimliliğini kaybetmiştir. 17. yüzyıldan sonra da

Türk İslam medeniyetlerinde bilimsel gelişmeler olmasına karşın önceki dönemlere nazaran nitelik ve niteliği hayli düşüktür. Bu dönemden sonra Batı'daki gelişmeler ise göz kamaştırıcı niteliktedir ve bundan sonra İslam uygarlığı artık Batı'daki bilimsel çalışmaları takip eder konuma gelecektir."

Yaptığı 60 yıllık araştırmalar boyunca elde ettiği verilerle Fuat Sezgin Avrupalıların İslam dünyasının bilim ve teknoloji alanında elde etmiş olduğu büyük başarıların üstünü örtmeye çalıştığını tespit etmiştir. Fuat Sezgin'e göre Avrupalıların İslam dünyasından felsefe ve bilim alanında kitap taşıma süreci son derece sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Zira Avrupalılar Müslümanları düşman olarak görmekteydiler. Yüzyıllar boyunca Müslümanlarla savaşmışlar ve hep kaybetmişlerdi. Kaybettikleri her savaştan sonra Müslümanlara karşı daha fazla kin ve nefretle dolmuşlardı. Bu nedenle Avrupalı araştırmacılar bilimleri hocalarından değil sanki düşmanlarından almış gibi düşünmüşlerdir. Tercüme edilen kitapların Müslüman yazarları zikredilmeyerek sanki bunları Avrupalı bir araştırmacı hazırlamış gibi yansıtmışlardır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Müslümanlara ait kitapları gasp etmişlerdir

Fuat Sezgin bu sürece şöyle anlatmaktadır: "İslamiyet ortaya çıkışının ikinci yüzyılında İspanya'ya (Endülüs) ayak bastı. İslamiyet İspanya'ya ayak basması ile kendi kaderini çizdi. Yeni bir dinin temsilcisi olarak oraya gitti. İnsanları ilmiyle dehşete düşürdü. Orada yaşayan Hristiyan ve Yahudileri etkiledi. İslam oraya girmesiyle onların şuur sahalarına girmişti. Bu onları uyandırdı ve Haçlı seferlerine itti. Bir kördüğüm şeklinde olsa da papazlar Müslüman alimlerin kitaplarını Latinceye tercüme ederek bilimsel gelişmenin ilk adımlarını atıyorlardı. Yahudiler ağırlıkta olmak üzere tercümeyi papazlar yapıyordu. Çünkü Avrupa'da başka okuma yazma bilen yok gibiydi. Bu arada, Batı biliminin sanıldığının aksine din adamlarına borçlu. Avrupalılar Sicilya ve Endülüs'te tercüme edilen İslam bilginlerinin eserlerini kaynak göstermeden intihal ediyorlardı. Eserlerin isimlerini değiştiriyorlardı. Bu yüzden Batı uygarlık ve biliminin temeli, aradaki İslam bilimi atlanarak, ondan önceki yüksek medeniyet olan Yunanlılara izafe ediliyor. Örneğin 13. yüzyılda yaşayan Raymondus Lullus adındaki papaz, az Arapça bilmesine rağmen, Avrupa'da Arapça eğitim veren merkezler kuruyor ve Müslümanları kendi silahları ile vuralım diyordu. Kitaplar yazıyor ve büyük bir alim olarak geçiniyordu. Fakat bundan 50 yıl önce ortaya çıktı ki, bu adamın 70'e yakın eserinin hepsinin Arapçaları vardı. Yani bunların hepsi Arapçadan tercüme

edilmişti.” (İlhan Yıldız, Fuat Sezgine göre İslam Düşüncesi ve Onun Batı Medeniyetine Etkisi)

Fransız Ortaçağ tarihçisi E.Levi-Pionvençal (1894-1956), “La civilisation Arabe en Espağne Maisoneuve et Cie” Paris, 1948, adlı kitabında Endülüsteki Hıristiyanlar hakkında şunları yazıyor:

“Benim dindaşlarım Arapların şiirlerini ve hayal mahsulü olan eserlerini çok seviyorlar. Dini eserleri reddetmek için değil, Arapçayı daha güzel daha kibar bir şekilde konuşabilmek için inceliyorlar. İstidatları ile dikkati üzerlerine toplayan bu genç Hıristiyanlar Arap dili ve edebiyatından başka bir şey bilmiyorlardı. Arap kitaplarını büyük bir dikkatle okuyup inceliyorlar, büyük paralar sarf ederek bu kitaplardan müteşekkil kütüphaneler kuruyorlar ve her yerde bu edebiyatın eşsizliğini ilan ediyorlar. Ne yazık ki Hristiyanlar dinlerinin lisanını bile unuttular. Bin kişi arasında bir dostuna Latince doğru dürüst bir mektup yazacak bir tek kişiye rastlamak mümkün olmuyor. Fakat Arapça yazılması icap ettiği zaman istediğiniz kadar bulabilirsiniz. Bunlar, bu lisanda fikirlerini daha kolaylıkla ifade ediyor. Arapların yazdıklarından daha güzel denebilecek şiirler bile yazıyorlar.”

Fransız sosyolog ve antropoloğu G. Le Bon (1841-1931), “La civilisation des Arabe” (İslamiyetin Manevi Değerleri, Mütercim Bahadır Dülger) adlı kitabında şunlar ifade ediliyor:

“İspanya'daki Müslüman medeniyeti, Bağdat'ın İslam medeniyeti ile müvazi bir şekilde inkişaf etti. Gerçi Bağdat ile İspanya Müslümanları arasındaki bağlar, ilk zamanlarda kopmuş, Endülüs ancak 40 yıl Şam’a bağlı kalmıştı. Fakat İslam medeniyetinin Endülüs'teki inkişafı süratli, derin ve devamlı oldu. Kısa bir zamanda memleketi mamur etti.

Bir asırdan daha kısa bir zamanda işlenmemiş toprakları, ziraate elverişli bir hale getirdiler. Boş şehirleri doldurdular. Büyük abideler yaptılar. Bütün milletlerle Ticaret Bağları kurdular. İstihsal ettikleri madenler, iman ettikleri silahlar, kumaşlar, deriler ve şeker, bütün Afrika'ya ve doğu memleketlerine ihraç olunuyordu. Nafia (inşaat işleri) da önemli başarılar gösterdiler. Her yerde yollar, köprüler, oteller, hastaneler, camiler inşa ettiler.”

İsviçreli tarihçi J.C.L. Sismonde de Sismondi (1773-1842), “De La Litterature du Midi de l’Europe”, Paris, 1813 kitabında şunları yazmaktadır:

“Ancak uzun ve bilgili bir tecrübenin neticesi olabilecek şekilde ziraat şartları, iklim, toprak, nebatların ve hayvanların yetişme tarzları dikkatle incelendi. Avrupa'nın, Asya'nın, Afrika'nın antik veya medeni milletlerinden hiçbiri, İspanya Arapları kadar mükemmel doğru ve bütün ihtiyaçları karşılayan bir köy kanunları mecmuasına sahip olamamıştır. Dünyanın başka hiçbir devleti, İspanya'daki Mağrib devleti ve bilhassa Gırnata Krallığı kadar, ustaca hazırlanmış olan kanunlarıyla ahalisinin zekasını, faaliyetini, memleketinde sanayinin ve ziraatin yükselmesini temin etmiş değildir.”

Valansiya’daki Huesta’da ve Gırnata'daki Vega’da hala o zamanlardan kalmış köprülerini, harikulade kanal sistemlerini, İspanya'nın doğusuna ve güneyine o derece yüksek bir zirai kudret kazandıran su kemerlerini, şimdi bile görmek mümkündür. Böyle usullerle senede üç mahsul alıyorlardı. İspanya dut ağacını, muzu, fıstığı, hurmayı ve şeker kamışını ilk defa oraya getiren Araplardan gördü. Bunlardan başka, o zamana kadar isimleri duyulmamış olan birçok çiçek ve sebzeyi de İspanya'ya Araplar getirdiler. Kamelya, Japon gülü, Kuşkonmaz bunlardandır. İspanya'da yetiştirilen çiçeklerin adları hala Arapçadan alındığı gibi kullanılıyor. Arapların da İranlılardan aldıkları bu isimler, hatta Pireneleri aşmış ve Fransız diline de geçmiştir. (Ahmet Gürkan, İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi)

Fransız tarihçi Charies Seignobos (1854-1842) da şunları bildiriyor:

“Şarklılarla temas ile garblılar medenileştiler. Bu medenileşmenin suret-i vukuu tamamen malum değilse de, bizim (garplıların) Araplara (Müslümanlara) borçlu olduğumuz şeylerin hesabı çok uzundur.

Araplardan (Müslümanlardan) alınan şeyler; evvela, kara buğday, kuşkonmaz, kenevir, keten, dut ağacı, zafran, pirinç, hurma ağacı, limon, portakal, Afrika'nın başlıca mahsulü olan pamuk, kahve ve şeker kamışı.

İkinci olarak: Müzeyyen (süslenmiş) sanayinin büyük kısmını teşkil eden Şam kumaşları, sahtiyan, sim ve sırma karışık ipekli kumaşlar, müslin, gaz, sandal, tafta, sonradan İtalya'da terakki ettirilen kadife, Venedik'te taklit edilen cam ve ayna, kağıt, şekerleme, şurup.

Üçüncü olarak: Cebir, müsellesat, kimya, ve Hindîlerden alındığı için, Hind rakamları denilen ve en karışık hesapların halini kolaylaştıran Arap rakamları, hal-

i hazır fenlerden birçoğunun ilk yaradılışını teşkil eden fenler.” (Hulasa-i Tarih-i Medeniyet, Mütercim Ahmet Reşit)

Müslüman İspanya'nın üstün durumu Avrupa'nın her tarafına yayıldı. Böylece mesela Fransa, Ortaçağ'da ve büyük çapta İslam medeniyetinin tesiri altında kaldı. Levi Provençal'ın “La civilisation Arabe en Espağne Maisoneuve et Cie” Paris, 1948, adlı kitabında şunlar yazılıdır:

“Malumdur ki, Fransızca'ya girmiş olan Arap asıllı kelimelerin pek çoğu, İspanyolca vasıtasıyla bu dile girmiş bulunuyor. Fransa büyük bir ihtimal ile Haçlı seferlerinden evvel ve hatta bu seferler devam ederken Müslüman medeniyetinden çok şeyler almıştır. Orta Çağda Fransa'nın Müslüman Endülüs'ten doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak aldıklarını tamamıyla tespit etmek bugüne kadar mümkün olmamıştır.

Bu arada şu hususu ifade etmek lâzımdır ki, Müslüman kültürünün Hristiyan toprakları üzerinde tesirinin en yüksek olduğu devir 10. asırdır. Sonra bu tesiri yavaş yavaş azalmıştır. Fakat tamamen kesilmemiş, antenlerini İspanya yarımadasının her tarafına uzatmaya dikkat ederek 15. asra kadar devam etmiştir.

Castilla Kralları ve Şüphesiz Aragon Kralları, topraklarını bu kültürün tesirinden kurtarmak için hiçbir şey yapmamış, hatta kendi saraylarında bu komşu medeniyetten intikal etmiş olan pek çok usulleri istekle tatbik etmişlerdir. İspanyol hükümdarlarının Orta Çağda, üzerlerinde hem Arapça hem de İspanyolca yazılar bulunan paralar bastıkları muhakkaktır. Ömrünün sonuna kadar Valance’ye hakim kalmış olan Gild’in Müslüman Endülüs medeniyetine karşı büyük bir hassasiyet gösterdiğinden şüphe yoktur. Müslüman prensler hesabına veya onlara karşı birçok harpler yapmış olmasına rağmen, şehir hayatında ve derebeylik hayatında tamamiyle Arap âdetlerine tatbik etmişti.

Şüphe edilmesi mümkün değildir ki, bütün tarihi hakikatler birbirine uyuyor, birbirini kuvvetlendiriyor. Ne Arap istilasından evvel, ne de Araplar bu memleketten çıktıktan sonra, İspanya'nın zenginliği, Arap hakimiyetinde yaşadığı seviyeye yükselmiş değildir.

Bununla beraber Endülüs medeniyetine hususiyet veren bu büyük zenginlik ve maddi üstünlük değildir. Onun en büyük önemi, maneviyat, bilgi, edebiyat ve sanat alanlarında elde ettiği muvaffakiyetlerdir.”

İspanyol akademisyen ve politikacı olan Cl. Sanchez Albornoz (1893-1984), “Espage et I’İslam” adlı kitabında şunları yazmaktadır:

“Tabiatıyla artık bugün ortaçağın karanlığından bahsetmek yersizdir. Fakat gittikçe düşmüş, bahtsız Avrupa'dan bahsetmek yerine olur. Bunun karşısında Müslüman İspanya'nın o harikulade medeniyetini koymak lazımdır. Arapların İspanya'daki faaliyetleri hakkında incelemeler yapan büyük üstadlar Mağrib İspanyol kültürünün genişliği, derinliği, parlaklığı konularında bize yeni ufuklar açıyorlar. Bu kültürün felsefe, bilgi, edebiyat, hülasa Hristiyan Avrupa kültürünün bütün kollarının gelişmesinde büyük bir tesiri olduğunu gösteriyorlar. Onlar bu tesirlerden ortaçağ düşüncesinin şahikaları sayılan Saint Thomas ve Dante’nin bile kurtulamadığını ifade ediyorlar. Hiç şüphe yok, Pirenelerin iki tarafında veya Akdeniz sahillerinde pek çok kimseler, bu önemli tesiri kabul etmekten bir çeşit tiksinti ile çekiniyorlar. Bugün elde bulunan deliler, bu iddiaları kabule bizi mecbur bırakıyor ve hemen her gün bunlara yeni vesika ve delilerin eklenmesi mümkün oluyor. Rönesans hareketinin doğmasından asırlarca evvel, Kurtuba’da coşup akacak büyük bir medeniyet nehrinin ilk menbaları kendini gösteriyor. Bu medeniyet yeni dünyaya antik düşüncenin temellerini aktaracaktır.”

Politik sahadaki derin çöküntüye rağmen, çok kıymetli mahsuller veren kesif bir fikir hayatı, Gırnata’daki son Müslüman prensliğin tahrip edildiği tarihe kadar devam etmiştir.

Bu husus Levi Povençal’ın yukarıda zikredilen kitabında şöyle anlatılmaktadır:

“Hemen bütün hükümdarları politik bakımından zayıf ve iktidarsız insanlar olan bu Gırnata Krallığı, 14. asırda başkentinde ve başlıca iki büyük şehri olan Malağa ve Almeria’da da çok kesif bir fikir hayatının geliştiğine şahit olduk. Kralları bir taraftan Elhamra ve Cennat El-Arif (Arif Bahçeleri) gibi İspanya - Mağrib sanatının büyük şaheserlerini vücuda getiriyorlardı, öbür tarafta şiir ve nesir, İbn El-Hatib’in etrafını çeviren sanatkarlarla başlıca şaheserler meydana getiriyorlardı. İspanyol asıllı bir yazar olan Abdurrahman İbn-i Haldun Mağrib’in sosyal meselelerini düşünüyor ve onlara meşhur Mukaddime’sinde hal çarelerine bağlıyordu.”

Müslüman medeniyetine karşı büyük bir temayül duyan İmparator II. Frederik, 1240'da, kâinatın ebediliği, ruhun mahiyeti, imanla ilmin münasebetleri gibi

felsefi meseleleri İslam alimlerinden soruyordu. Frederik, hem medreselerine talebeler gönderdi, hem İslam eserlerini tercüme ettirdi, hem de İslam medreseleri tarzında üniversiteler açtırdı. (Carra de Vaux, İslam Mütefekkirleri, C.4)

Avrupa'nın garb tarafından yanı başındaki Endülüs ise, zengin bir kültür kaynağı idi. Daha 10. asırın başında Kurtuba'da, yalnız kataloğu 44 cilt tutan 600.000 el yazması eserle dolu kütüphaneler vardı. Böyle bir irfan hazinesi, garb âlimlerinin ve münevver kilise adamlarının Endülüs'e koşmasına sebep oluyordu. 1085'te Tuleytile İslamlardan alınıp da papaz Bernard birinci piskopos olunca, etrafında bir tercüme heyeti topladı. Bu, İslam ilminden Hristiyan Avrupa'yı faydalandırmak içindi. (Tricot-Royer, İbn-i Sina Tıp Kısmı, II. Etüd)

Garbla şark arasındaki seviye farkına bakınız: İslam'la temastan önce Avrupa'nın en zengin kütüphanesi sayılan Senegal kütüphanesinde 9. asırda, 860 tarihlerinde ancak 400 kitap vardı. Fakat 12. asırda, İslam tesiri başladıktan sonra, Sen Vensan kütüphanesinde 11.000 kitap bulunuyordu. Hristiyanların Gırnatayı zapt ettikleri zaman şehrin meydanında 80.000 kitap yaktılar. (Hilmi Ziya Ülken, Tercümenin Rolü)

Endülüs medreseleri tam manası ile yüksek üniversitelerdi. Onlar da yalnız tedrisat değil, İlmi Araştırmalar da yapılırdı. Avrupalılar onları taklit ederek üniversiteler açtılar. 1220'de Kardinal Konrad, Monbelie Tıbbiyesini kurdu. Burada İbn-i Sina ve İslam filozofları okutulurdu. Yalnız üniversitelerde değil, Avrupa'nın bütün Manastır hastanelerinde de bu İslam filozofları ve hekimleri itibarda idi. Bütün hastalar ve hastalıklar hep onların eserindeki usullerle tedavi ediliyordu. Bu tesir 17. asır ortalarına kadar devam etti. (Tricot-Royer, İbn-i Sina Tıp Kısmı, II. Etüd)

Endülüs üniversitelerini taklit ederek garpta açılan diğer üniversiteler şunlardır: İtalya'da Napoli Krallığında Salerno, Fransa'da 13. asır başlarında Bologne ve Montpellier üniversiteleri. Bunların vazifesi Endülüs'teki ilimleri toplamaktı. Bunlar, Arapçadan İbraniceye, İbraniceden Latinceye çevrilen eserleri, harıl harıl okutup duruyorlardı. Fransa'da o iki üniversiteden biraz sonra Paris Üniversitesi faaliyete geçti. Aynı asırda, aynı sistem dahilinde, İngiltere'nin Oxford ve Almanya'nın Kolonya üniversiteleri açıldı. (Hilmi Ziya ülken, Tercümenin Rolü)

Müslümanların 8. ve 16. asırlar arasında Endülüs ve diğer bölgelerde medeniyet kurmuşlar ve bunu bütün dünyaya ilan etmişlerdir. Sahip oldukları ilmi ve teknik bilgileri insanlardan saklamamışlar ve onlarla paylaşmışlardır. Bütün bu çalışmalarının nedeni inandıkları İslam dininin emirlerine uymalarıdır. İslam dininin vahiy yoluyla insanlara ilk emri "Oku!" olmuştur. İnsanların okuyarak bilgi sahibi olmaları, tefekkür etmeleri ve elde ettikleri sonuçları yazmalarını Kur'an ayetlerinde ifade edilmektedir. Bu ilkeler medeniyet kurmadaki en önemli hususlardır.

Peygamberimiz (sav) hadislerinde ilim sahibi olmayı övmüş, alimlerin sıfatlarını anlatırken, "yarın ahirette onların mürekkebinin şehitlerin kanından daha ağır geleceğini" müjdelemiştir. "İlim Müminin yitik malıdır, nerde bulursa onu alsın!", "İlim Çin'de bile olsa onu gidip alınız!" diyerek ilmi araştırmayı teşvik etmiştir.

Müslümanlar bu emir ve ilkeleri esas alarak medeniyetler kurmuşlar ve diğer medeniyetlerin oluşmasına ortam hazırlamışlardır. Ancak tarihteki bazı olumsuz olayların etkisi Müslümanların ilim güçlerini zayıflatmıştır. Ancak ümit ediyoruz ki, Müslümanlar ileride tekrar eski günlerine dönecekler ve yeni medeniyetlerin inşasını gerçekleştireceklerdir.

Mehmet Halil Oryan

Yorum ve Eleştirileriniz için: oryanmh@gmail.com

Ana Sayfa Yorumlar